

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Φιλοσοφία της Ιστορίας στην Εποχή του Διαφωτισμού

Εκδοχές Φιλοσοφίας της Ιστορίας στην Εποχή του Διαφωτισμού

Η κρίση στην ιστορία της ευρωπαϊκής συνείδησης, όταν η Θεία Πρόνοια αντικαταστάθηκε από την πρόοδο, εκδηλώθηκε στα τέλη του δέκατου έβδομου και στις αρχές του δέκατου όγδου αιώνα. Τη χαρακτηρίζει η μετάβαση από το *Λόγο περί της παγκοσμίου ιστορίας* του Bossuet (1681), που αποτελεί την τελευταία θεολογία της ιστορίας κατά το πρότυπο του Αυγουστίνου, στο *Δοκίμιο για τα ήθη και το πνεύμα των εθνών* του Voltaire (1765), που αποτελεί την πρώτη «Φιλοσοφία της Ιστορίας» – όρο που πλάστηκε από τον Voltaire. Ο εγκαινιασμός της Φιλοσοφίας της Ιστορίας αποτελούσε χειραφέτηση από τη θεολογική ερμηνεία και ήταν αντιθρησκευτικός κατ' αρχάς.⁷⁰

1. Γενικά χαρακτηριστικά φιλοσοφικής προσέγγισης της Ιστορίας στην Εποχή του Διαφωτισμού

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι για τους χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους του Διαφωτισμού, και ιδιαίτερα του γαλλι-

---

70. Κ. Λέβιτ, *Το νόημα της Ιστορίας*, ό.π., σ. 159.

κού, η φιλοσοφική προσέγγιση της Ιστορίας κινείται σε κατεύθυνση ρήξης προς θεολογικές φιλοσοφικοϊστορικές αναγνώσεις, όπως αυτή του Αυγουστίνου ή εκείνη του Bossuet. Ειδικότερα, για διαφωτιστές όπως ο Condorcet, ο Turgot και ο Voltaire, η Ιστορία δεν μπορεί και δεν πρέπει να ερμηνεύεται φιλοσοφικά με κέντρο αναφοράς το Θεό και τη Θεία Πρόνοια, αλλά σε μια κατεύθυνση *εκκοσμίκευσης*, με έμφαση στον ίδιο τον άνθρωπο υπό την ιδιότητά του ως έλλογος όντος.

Η πορεία του ανθρώπου μέσα στην Ιστορία είναι ουσιαστικά για μείζονες, αλλά και ελάχιστονες εκπροσώπους του Διαφωτισμού, μια πορεία συνεχούς εξέλιξης και ανάπτυξης της ικανότητάς του να συλλαμβάνει, να ερμηνεύει, αλλά και να μεταρρυθμίζει τις φυσικές και κοινωνικές συνιστώσες της ύπαρξής του σύμφωνα με τις επιταγές του λογικού του. Πρόκειται για μια πορεία από το σκοτάδι προς το φως, για ένα ταξίδι μέσα στο χρόνο, που ο άνθρωπος είναι σε θέση να σχεδιάσει και να πραγματοποιήσει, ακριβώς επειδή χαρακτηρίζεται από την ιδιότητα του λογικώς σκέπτεσθαι και πράττειν.

Σε αυτή την ιστορική διαδρομή, κρίσιμη αποδεικνύεται η εξέλιξη της *επιστήμης* και της *τεχνικής*, αλλά και η ανάπτυξη του *πολιτισμού*, διαδικασίες που προωθούνται δυναμικά στα πλαίσια ενός *αστικού* τρόπου ζωής και σε αντίθεση προς κάθε μορφή θεολογικού ετεροκαθορισμού της ανθρωπίνης ύπαρξης. Με αυτή την έννοια, ο άνθρωπος αναδεικνύεται σε *αντεξούσιο* πρωταγωνιστή της εξόδου του από μια μακροαίωνα κατάσταση πολιτιστικής βαρβαρότητας και πολιτικής ανελευθερίας. Ειδικότερα, κάνοντας χρήση του λογικού του, είναι σε θέση να διαλύσει προλήψεις και δεισιδαιμονίες που βασανίζουν τη σκέψη του και περιορίζουν την πράξη του σε ασφυκτικά όρια, στα όρια που έθεταν μέχρι και το 18ο αιώνα θεσμοί όπως αυτοί της *εκκλησίας* και της *απόλυτης μοναρχίας*.

Με όρους ιστορικούς, η πάλη του ανθρώπου ως έλλογου όντος εναντίον κάθε μορφής θεολογικού σκοταδισμού και πολιτικού αυταρχισμού σηματοδοτεί ουσιαστικά τη μετάβαση από τη φεουδαρχική στην αστική κοινωνία, μια μετάβαση που κορυφώνεται αποτελεσματικά με τη Γαλλική Επανάσταση του 1789. Μέσα από έντονες και βαθιές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες, το ανθρώπινο πνεύμα ανοίγει δρόμους τόσο στο πεδίο των επιστημών και των τεχνών, όσο και σε εκείνο της *έλλογης* μεταρρύθμισης του πολιτειακού βίου.

Όπως θα υποστηρίξει και ο Abbé de Saint-Pierre, υιοθετώντας μια φιλοσοφικά *αφελή* αντίληψη περί προόδου, η πρόοδος στο χώρο της φυσικής επιστήμης και της τεχνικής συνοδεύεται από μια αντίστοιχη πρόοδο στο πεδίο της Ηθικής και της Πολιτικής –επιστήμες εξίσου σημαντικές για την ευτυχία της ανθρωπότητας– αλλά και από την προσέγγιση του ιδεώδους μιας αιώνιας παγκόσμιας ειρήνης.

Αναδύεται, έτσι, το *κλίμα αισιοδοξίας* που χαρακτηρίζει κατ' αρχάς τη φιλοσοφική προσέγγιση της Ιστορίας κατά την περίοδο των Φώτων,⁷¹ αν και σημαντικοί διαφωτιστές, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια, κρατούν αποστάσεις ή και ασκούν κριτική στις αισιόδοξες εκτιμήσεις για το μέλλον του ανθρώπινου γένους. Από την άλλη πλευρά,

---

71. Όπως υποστηρίζει και ο Bury, *The Idea of Progress*, ό.π., σ. 165, «ο οπτιμισμός των Εγκυκλοπαιδιστών βασίστηκε πράγματι σε μια τεταμένη συνείδηση διαφωτισμού της εποχής τους. Η προοδευτική εξέλιξη της γνώσης θεωρούνταν αξίωμα, αλλά υπήρχε άραγε κάποιο εχέγγυο ότι το φως, που περιοριζόταν τότε σε μικρούς κύκλους, θα μπορούσε ποτέ να φωτίσει τον κόσμο και να αναγεννήσει την ανθρωπότητα; [Οι Εγκυκλοπαιδιστές] εντόπισαν το εχέγγυο που ζητούσαν όχι στην επαγωγή από την παρελθούσα εμπειρία του γένους, αλλά σε μια *a priori* θεωρία: στη χωρίς όρια δυνατότητα διάπλασης της ανθρώπινης φύσης διαμέσου της εκπαίδευσης και των θεσμών».

έντονη είναι κατά το 17ο και 18ο αιώνα η τάση υποτίμησης ή και ανοιχτής σύγκρουσης που υιοθετούν και εκφράζουν θεωρητικοί εκπρόσωποι του φιλοσοφικού κινήματος του Διαφωτισμού σε σχέση προς το λεγόμενο «Μεσαίωνα», μια ιστορική περίοδο που εκτιμάται από τους ίδιους ως μελανό κεφάλαιο στην Ιστορία της ανθρωπότητας.

Αξίζει, ωστόσο, να παρατηρήσουμε ότι μια τέτοια ερμηνεία των Μεσαιωνικών Χρόνων δείχνει να διαταράσσει την κατά τα άλλα κυρίαρχη για την Εποχή των Φώτων γραμμική αντίληψη του ιστορικού χρόνου: αν πράγματι το ανθρώπινο γένος βαδίζει διαμέσου της καλλιέργειας του λόγου σταθερά προς την πρόοδο,⁷² τότε πώς μπορεί να ερμηνευθεί η μακροαίωνη φάση του σκοταδισμού και της πολύμορφης καταπίεσης που υπήρξε για τους διαφωτιστές φιλοσόφους ο Μεσαίωνας;

Δεν είναι τυχαίος, από αυτή την άποψη, ο έντονα προβλλόμενος στη σχετική βιβλιογραφία ισχυρισμός, ότι ο Διαφωτισμός χαρακτηρίζεται από ένα ανιστορικό πνεύμα, καθώς η με πάθος εξύμνηση από τους υποστηρικτές του ενός «σύγχρονου πνεύματος» και η συναφής κριτική απέναντι στο όποιο πολιτιστικό παρελθόν της ανθρωπότητας δεν είναι δυνατόν παρά να οδηγούν σε μια κατίσχυση της λογικής επί της ιστορικής ανάλυσης της πραγματικότητας.⁷³

72. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Theodore Besterman, «Reason and Progress», *Studies on Voltaire*, xxiv (1963), σ. 29, «ο Διαφωτισμός διέθετε ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που δέσποζε και τον διαφοροποιούσε από κάθε προγενέστερη ιστορία: το χαρακτηριστικό αυτό ήταν η πίστη στην πρόοδο διαμέσου του λόγου».

73. Ως τέτοιο δείγμα γραφής, βλ. την κλασική στο είδος της ερμηνεία του Collingwood, *The Idea of History*, Oxford University Press, Oxford 1994, σσ. 74-85. Αντίθετος, πάντως, σε αυτή την άποψη εμφανίζεται ο Μπαγιόνας, *Η Θεωρία της Ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre*, ό.π., σσ. 131-141, καθώς επικαλείται μάλιστα παραδείγματα από τον τρόπο ανάγνωσης του Μεσαίωνα από τον Condorcet, προκειμένου

Με άλλα λόγια, αυτό που συχνά χαρακτηρίζει τα κείμενα των διαφωτιστών δεν είναι η διάγνωση της ιστορικής εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών και πολιτισμών, όσο η προβολή μιας όχι σπάνια σχηματικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στην Εποχή των Φώτων, στη δική τους δηλαδή εποχή, κατά τη διάρκεια της οποίας ο λόγος (*raison*) θριαμβεύει, και σε προγενέστερες περιόδους, όταν κυριαρχούσαν οι δεισιδαιμονίες και οι προκαταλήψεις. Ανάμεσα στους δύο κόσμους, τουλάχιστον για την κυρίαρχη πάνω σε αυτά τα θέματα τάση των διαφωτιστών, δεν υπήρχε *ιστορική συνέχεια*, αλλά η «μαγική στιγμή» της παρθενογένεσης του νέου πολιτισμού, αυτού της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου και των αντίστοιχων κοινωνικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων.

Αλλά ας παρακολουθήσουμε στο σημείο αυτό την πολύ ενδιαφέρουσα διάκριση, που προτείνει ο Collingwood στο πλαίσιο της αξιολόγησης του τρόπου με τον οποίο το φιλοσοφικό κίνημα του Διαφωτισμού αντιμετώπισε την *Ιδέα* της Ιστορίας:

Ο Διαφωτισμός, υποστηρίζει ο Collingwood, με τη στενή έννοιά του, ως ουσιαστικά πολεμικού κινήματος και κινήματος άρνησης, ως σταυροφορίας εναντίον της θρησκείας, ουδέποτε υψώθηκε πάνω από την πηγή του, και ο Voltaire παρέμεινε ο καλύτερος και μεγαλύτερος εκφραστής του. Αλλά αναπτύχθηκε σε διάφορες κατευθύνσεις χωρίς να χάνει τον πρωτότυπο χαρακτήρα του. Βασισμένος καθώς ήταν στην ιδέα ότι η ανθρώπινη ζωή είναι και υπήρξε πάντοτε κατά κύριο λόγο μια τυφλή

να αναδείξει στοιχεία ιστορικότητας στις φιλοσοφικές αντιλήψεις των Γάλλων διαφωτιστών. Για το θέμα αυτό, βλ. και τη μονογραφία του Μπαγιόνα, *Η ιστορικότητα της συνείδησης στη Φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1974.

και παράλογη υπόθεση, αλλά και ότι είναι ικανή να μετατραπεί σε κάτι λογικό, εμπεριέχει τα σπέρματα δύο άμεσων αναπτυγμάτων: ενός στραμμένου προς τα πίσω και περισσότερο αυστηρά ιστορικού αναπτύγματος που επρόκειτο να εκθέσει την παρελθούσα ιστορία με τη μορφή ενός παιγνίου ανορθόλογων δυνάμεων, και ενός στραμμένου προς τα εμπρός ή περισσότερο πρακτικού και πολιτικού αναπτύγματος, που προβλέπει και επιχειρεί να φέρει την εποχή της σωτηρίας, κατά την οποία ο νόμος του λόγου θα έχει εγκαθιδρυθεί.⁷⁴

Είναι, ασφαλώς, με τη δεύτερη εκδοχή της, που η Φιλοσοφία της Ιστορίας στους κόλπους του Διαφωτισμού, και ιδιαίτερα του γαλλικού, προσλαμβάνει τη μορφή *Φιλοσοφίας της Προόδου*, με χαρακτηριστικούς εκπροσώπους τον επί των Οικονομικών γραμματέα του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄, τον Turgot, και τον γιακωβίνο επαναστάτη και στοχαστή Condorcet, στην παρουσίαση των θέσεων των οποίων θα στραφούμε στη συνέχεια.

2. Η Φιλοσοφία της Ιστορίας των Turgot και Condorcet

Ο Anne-Robert Turgot γεννήθηκε το 1727. Αφού σπούδασε θεολογία, στράφηκε με πάθος προς τους τομείς της διοίκησης και της οικονομίας. Γνωρίστηκε με τον Voltaire, αλλά και με τους φυσιοκράτες οικονομολόγους, όπως τον Quesnay, τον de Nemours και άλλους. Ένα από τα σημαντικότερα έργα του υπήρξε αυτό με τον τίτλο *Στοχασμοί για τη διαμόρφωση και τη διανομή του πλούτου* (1770). Διατέλεσε Υπουργός των Οικονομικών του Λουδοβίκου

---

74. R. G. Collingwood, *The Idea of History*, ό.π., σ. 78.

του ΙΣΤ΄· ωστόσο, η μεταρρυθμιστική πολιτική που επιχείρησε να προωθήσει δημιούργησε έντονες αντιδράσεις από την πλευρά του κατεστημένου, γεγονός που τον οδήγησε στην παραίτηση και την ολοκληρωτική αφοσίωσή του, μέχρι το θάνατό του, το 1781, στις μελέτες του. Από την άποψη μιας Φιλοσοφίας της Ιστορίας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το συγγραφικό του σχέδιο με θέμα *Ο Λόγος για την Παγκόσμια Ιστορία*, και ιδιαίτερα ο *Δεύτερος Λόγος περί των διαδοχικών προόδων του ανθρώπινου Πνεύματος*, με κεντρική έννοια αναφοράς αυτή της προόδου.

Σύμφωνα με τον Turgot, ο άνθρωπος συνάπτει *αναγκαίες* σχέσεις τόσο με τον κόσμο των πραγμάτων, όσο και με εκείνο των έμβιων όντων. Σε αντίθεση, όμως, προς τα άλλα ζώα, διαθέτει το χάρισμα του λογικού, στοιχείο που του επιτρέπει να διαμορφώνει περισσότερες και πιο σύνθετες σχέσεις. Ιδού, λοιπόν, πώς ορίζει το αντικείμενο μιας Παγκόσμιας Ιστορίας μέσα από ένα πρίσμα φιλοσοφικό ο ίδιος ο Turgot:

Ένας διαρκής συνδυασμός των προόδων του ανθρώπου με τα πάθη και τα γεγονότα που αυτά παράγουν, διαμορφώνει την *Ιστορία του ανθρώπινου γένους*, στο πλαίσιο της οποίας κάθε άνθρωπος δεν είναι τίποτε περισσότερο από τμήμα ενός τεράστιου όλου που διαθέτει, όπως αυτός, την παιδική ηλικία του και τις προόδους του. Με αυτόν τον τρόπο, η *Παγκόσμια Ιστορία* περικλείει το στοχασμό των διαδοχικών προόδων του ανθρώπινου γένους και τις λεπτομέρειες των αιτίων που συνέβαλαν σε αυτές. Οι απαρχές των ανθρώπων· η διαμόρφωση, η μείξη των εθνών· η καταγωγή, οι επαναστάσεις των κυβερνήσεων· οι πρόοδοι των γλωσσών, της φυσικής, της ηθικής, των ηθών, των επιστημών και των τεχνών· οι επαναστάσεις που προκάλεσαν τη δια-

δοχή των αυτοκρατοριών, των εθνών, των θρησκειών· το ανθρώπινο γένος πάντα το ίδιο μέσα στις ανατροπές του, όπως το νερό της θάλασσας στις καταιγίδες, προχωρώντας πάντα προς την τελειοποίησή του. Η αποκάλυψη της επιρροής των γενικών και αναγκαίων αιτιών, των ειδικότερων αιτιών και των ελεύθερων ενεργειών των μεγάλων ανδρών, και η συσχέτιση όλων αυτών με την ίδια τη συγκρότηση του ανθρώπου· η κατάδειξη των εναυσιμάτων και της μηχανικής των ηθικών αιτιών διαμέσου των αποτελεσμάτων τους: ιδού τι είναι η ιστορία στα μάτια του φιλοσόφου.⁷⁵

Αναμφίβολα, μια τέτοια φιλοσοφική ματιά στην Ιστορία, όπως αυτή που απορρέει και από το πιο πάνω εκτεταμένο απόσπασμα από το σχέδιο του σχετικού λόγου του Turgot, αναδεικνύει το εύρος της προβληματικής της *προόδου*, που δείχνει να αγκαλιάζει κάθε πτυχή του ανθρώπινου βίου. Δεν πρόκειται μόνο για την πρόοδο της επιστήμης και της τεχνικής, αλλά για μια γενικότερη, καθολική για την ακρίβεια, κίνηση του ανθρώπινου γένους προς μια διαρκή, *χωρίς τέλος* βελτίωση των επιδόσεών του σε όλα τα επίπεδα.

Αυθεντικό πνεύμα αισιοδοξίας χαρακτηρίζει, συνεπώς, τη φιλοσοφική ερμηνεία της Ιστορίας από τον Turgot, σε βαθμό μάλιστα που ακόμη και τα *πάθη*, εξίσου ίσως με το λογικό, αναδεικνύονται σε προωθητικές δυνάμεις της ιστορικής διαδικασίας. Προδιαγράφοντας, από αυτή την άποψη, το ρόλο που θα επιφυλάξει στα πάθη των μεγάλων ανδρών κάποιες δεκαετίες αργότερα στη δική του Φιλοσοφία της Ιστορίας ο Hegel, ο Γάλλος διαφωτιστής επιχειρηματολογεί από την πλευρά του ως εξής:

75. Turgot, «Plan de deux Discours sur l' Histoire Universelle», *Oeuvres de Turgot*, Édition Schelle, τόμ. I, σσ. 276-277.

[Ο]ι ίδιοι οι φιλόδοξοι άνθρωποι, συγκροτώντας τα μεγάλα έθνη, συνεισέφεραν στις στοχεύσεις της Πρόνοιας, στην πρόοδο των φώτων, και στη συνέχεια στην κλιμάκωση της ευτυχίας του ανθρώπινου γένους, που δεν τους απασχολούσε ωστόσο στο παραμικρό. Τα πάθη τους, η ίδια τους η οργή, τους οδήγησαν χωρίς να γνωρίζουν πού πηγαίνουν. Θα ρρώ πως βλέπω ένα τεράστιο στράτευμα, του οποίου ένα ευρύ πνεύμα κατευθύνει όλες τις κινήσεις. [...] Τα θορυβώδη και επικίνδυνα πάθη μετατράπηκαν σε αρχή δράσης, και συνεπώς προόδου [...].⁷⁶

Ας μη συγχέουμε, όμως, την Πρόνοια, όπως την εισηγείται ο Turgot, με τον τρόπο που την ενσωμάτωναν σε θεολογικές προσεγγίσεις της Ιστορίας στοχαστές όπως ο Bossuet, για τον οποίο πάντως ο ίδιος έτρεφε μεγάλη εκτίμηση.⁷⁷ Για τον Turgot, η Πρόνοια συνιστά στοιχείο του ενθάδε κόσμου, εντάσσεται με άλλα λόγια στο πλαίσιο της εκκοσμίκευσης που χαρακτηρίζει πλέον τις φιλοσοφικοϊστορικές συνθέσεις του 18ου αιώνα.

76. Turgot, «Plan de deux Discours sur l' Histoire Universelle», ό.π., σ. 283.

77. Μια ενδιαφέρουσα σύγκριση ανάμεσα στις αντιλήψεις του Turgot και του Bossuet για την Ιστορία, και ειδικότερα για το ρόλο της Πρόνοιας, επιχειρεί ο Georges Sorel στις *Ψευδαισθήσεις της Προόδου*, (Μετάφραση: Φανή Παπαδοπούλου), εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1990, σσ. 180 κ.ε., όπου εκτός των άλλων σημειώνει: «Ο Turgot είχε προφανώς την πρόθεση να επαναλάβει το έργο του Bossuet, αντικαθιστώντας το θεοκρατικό δόγμα με τη θεωρία της προόδου, η οποία σχετιζόταν με τους πόθους της πεφωτισμένης αστικής τάξης της εποχής του» (ό.π., σ. 181). Αξίζει να προσθέσουμε, τέλος, ότι από μια άλλη οπτική ο Bury, *The Idea of Progress*, ό.π., σ. 154, υποστηρίζει ότι η Πρόνοια δεν παίζει ρόλο στο φιλοσοφικοϊστορικό σχήμα του Turgot.

Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Karl Löwith,

η φιλοσοφία της ιστορίας του Διαφωτισμού όχι μόνο δεν διεύρυνε το θεολογικό πρότυπο αλλά και το περιορίσε, εκκοσμικεύοντας τη Θεία Πρόνοια και κانونτάς την ανθρώπινη πρόβλεψη και πρόοδο. Όμως, καθώς δείχνει ο Turgot, και αν ακόμη αντιλαμβανόμαστε την ιστορία απλώς και μόνο στο ανθρώπινο επίπεδο [...], ωστόσο το θεολογικό σχήμα εξακολουθεί να παραμένει ορατό στο βαθμό που η Ιστορία δεν εξαπλουστεύεται εντελώς για να γίνει ξεκάθαρη και κατανοητή εξέλιξη διαδοχικών φάσεων και συμβάντων.⁷⁸

Σε κάθε περίπτωση, μια εκκοσμικευμένη εκδοχή του δόλου της Ιστορίας αναδεικνύεται στη σκέψη του Γάλλου διαφωτιστή. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει και από τον τρόπο με τον οποίο διαβάζει τη σημασία των λαθών για την ιστορική πρόοδο του ανθρώπινου γένους. Η ανθρωπότητα, θα μας πει ο Turgot, έπρεπε να περάσει από χιλιάδες λάθη προκειμένου να φθάσει στην αλήθεια.⁷⁹ Αλλά με αυτή τη συλλογιστική, ακόμη και περίοδοι, κατά τη διάρκεια των οποίων η ανθρωπότητα δείχνει να βρίσκεται σε μια ραγδαία οπισθοχώρηση σε όλα τα επίπεδα, όπως θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς για το Μεσαίωνα, αξιολογούνται πλέον μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα. Πράγματι, ορθώς έχει επισημανθεί ότι η φιλοσοφική θεώρηση της Ιστορίας από τον Turgot διαφέρει ουσιαστικά από αυτή άλλων διαφωτιστών, όπως του Voltaire, καθώς στην προβληματική του ίδιου του Turgot ακόμη και στους Μεσαιωνικούς Χρό-

78. Κ. Λέβιτ, *Το νόημα της Ιστορίας*, ό.π., σσ. 157-158.

79. Turgot, «Plan de deux Discours sur l' Histoire Universelle», ό.π., σ. 314.

νους, εντοπίζονται στοιχεία προόδου, τα οποία ωστόσο έρχονται αργότερα στην επιφάνεια της Ιστορίας.⁸⁰

Αξίζει, τέλος, να επισημανθεί ότι ο Turgot, την ίδια στιγμή που διακρίνει αυστηρά τα φυσικά από τα ιστορικά φαινόμενα, αποδίδοντας αποκλειστικά στα δεύτερα έναν ανεπανάληπτο και διαρκώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα, είναι αυτός που πρώτος εισηγείται ουσιαστικά το νόμο των τριών σταδίων εξέλιξης του ανθρώπινου πνεύματος, και κατ' επέκταση των ανθρώπινων κοινωνιών –θεολογικό, μεταφυσικό και θετικό– ένα νόμο που θα αναπτύξει και υποστηρίξει τον επόμενο αιώνα ο, κατά μία έννοια, συνεχιστής των φιλοσοφικών προσεγγίσεων της Ιστορίας του Turgot και του Condorcet, ο Auguste Comte.

Ο Condorcet γεννήθηκε το 1743. Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια και σπούδασε σε κολέγιο Ιησουιτών. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τα μαθηματικά και τη φιλοσοφία. Ειδικότερα, οι μελέτες του στα μαθηματικά τον ανέδειξαν μέλος της Ακαδημίας Επιστημών, αλλά και της Γαλλικής Ακαδημίας. Υπήρξε μια από τις ηγετικές φυσιογνωμίες της Γαλλικής Επανάστασης. Πρέπει, επίσης, να υπογραμμιστεί ότι σε κάθε περίπτωση διατήρησε την ανεξαρτησία της γνώμης του, γεγονός που του στοίχισε τελικά τη ζωή του, αφού το 1793 κηρύχθηκε εχθρός της Επανάστασης από τους Ιακωβίνους και το 1794 συνελήφθη και οδηγήθηκε στο θάνατο. Το σημαντικότερο έργο του, από την οπτική μιας Φιλοσοφίας της Ιστορίας, υπήρξε το *Σχεδιάγραμμα ενός ιστορικού πίνακα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος*, έργο το οποίο συνέγραψε το διάστημα που προσπαθούσε να αποφύγει τη σύλληψη από τις επαναστατικές αρχές.

---

80. J. B. Bury, *The Idea of Progress*, ό.π., σσ. 156-157.

Προσεγγίζοντας την ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας μέσα στο κλίμα του γαλλικού Διαφωτισμού, ο Condorcet αναδεικνύεται στον κλασικότερο, ίσως, εκπρόσωπο μιας Φιλοσοφίας της Προόδου.⁸¹ Εκκινώντας από μια θετική αξιολόγηση της ανθρώπινης φύσης, ο συγγραφέας του *Σχεδιαγράμματος ενός ιστορικού πίνακα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος* εμφανίζεται υπέρμαχος της άποψης ότι το ανθρώπινο γένος βαδίζει σταθερά και χωρίς τέρμα σε μια διαδικασία προόδου και τελειοποίησης των δυνατοτήτων και των ταλέντων του:

Όλες αυτές οι παρατηρήσεις [...] δεν αποδεικνύουν, αναρωτιέται ο Condorcet, ότι η ηθική καλοσύνη του ανθρώπου, αναγκαίο αποτέλεσμα της οργάνωσής του, υπόκειται, όπως όλα τα άλλα χαρίσματά του, σε μια τελειοποίηση χωρίς όριο, και ότι η φύση ενώνει, με μια αδιάσπαστη αλυσίδα, την αλήθεια, την ευτυχία και την αρετή; [...]

Όλες [οι] αιτίες τελειοποίησης του ανθρώπινου είδους, όλα [τα] μέσα που την εξασφαλίζουν, πρέπει, από τη φύση τους, να ενεργοποιούνται και να κατακτούν καθημερινά ένα αυξανόμενο πεδίο εφαρμογής.⁸²

Με αυτή την έννοια, η ερμηνευτική προσέγγιση της Ιστορίας δεν μπορεί παρά να αποτελεί εξαγγελία ενός βέβαιου και οριστικού θριάμβου των δυνάμεων της λογικής και των φώτων πάνω στις δυνάμεις του ανορθολογισμού και του

81. Βλ. σχετικά τη συνοπτική, αλλά περιεκτική παρουσίαση των απόψεων του Condorcet από τον Bury, *The Idea of Progress*, ό.π., σσ. 202-216

82. Condorcet, *Esquisse d' un tableau historique des progrès de l' esprit humain*, Flammarion, Paris 1988, σσ. 286, 293.

σκότους. Η εκτίμηση αυτή εδράζεται στην αλματώδη για τα δεδομένα της εποχής εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνικής και επεκτείνεται, μάλιστα, στο πεδίο της ηθικής:

Το μόνο θεμέλιο της πίστης στις φυσικές επιστήμες, επισημαίνει και πάλι ο Condorcet, είναι αυτή η ιδέα ότι οι γενικοί νόμοι, γνωστοί ή άγνωστοι, που ρυθμίζουν τα φαινόμενα του σύμπαντος, είναι αναγκαστικοί και σταθεροί· και για ποιο λόγο θα έπρεπε αυτή η αρχή να ισχύει λιγότερο για την ανάπτυξη των πνευματικών και ηθικών χαρακτηρισμάτων του ανθρώπου από τις άλλες λειτουργίες της φύσης; Τελικά, [...], γιατί να απαγορεύουμε στο φιλόσοφο να στηρίζει τις υποθέσεις του στην ίδια βάση, προνοώντας ωστόσο να μην τους προσδώσει μια βεβαιότητα ανώτερη από εκείνη που μπορεί να γεννηθεί από τον αριθμό, τη σταθερότητα και την ακρίβεια των παρατηρήσεων;⁸³

Στο σημείο αυτό θα επιμείνουμε ότι, όπως στην ανάλυση του Turgot, έτσι και σε αυτή του Condorcet η φιλοσοφική θεώρηση της Ιστορίας προετοιμάζει ουσιαστικά το έδαφος για τον επερχόμενο κοινωνιολογικό θετικισμό του Auguste Comte. Η άποψη ότι, όπως στις φυσικές, έτσι και στις κοινωνικές επιστήμες μπορεί να αποτυπωθεί με ακρίβεια η αντικειμενική πραγματικότητα και να διαγνωστούν οι τάσεις ή οι νομοτέλειες που τη διέπουν, στο έργο του Condorcet υποστηρίζεται με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο και αποτυπώνει ανάγλυφα το φιλοσοφικό και ανθρωπολογικό οπτιμισμό του.*

83. *Ό.π.*, σ. 266.

* Αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι, όταν ο Condorcet αποτυπώνει στο *Σχεδιάγραμμά* του το φιλοσοφικοϊστορικό οπτιμισμό του, είναι ήδη διωκόμενος και αντιμετωπίζει καθημερινά την απειλή του θανάτου του!